باسمه تعالی

فهرستبرگه منابع چاپ سنگی - اداره مخطوطات

شماره ثبت: ۳۵۲۷

رده‌بندی دیویی: ۱۳۰۳ الف ۴۷۳ ن ۹/ ۸۶۰ فا

سرشناسه: تفرشی امینی، لطفعلی، ۱۲۳۰ - ۱۳۱۰.

عنوان قراردادی:

عنوان: الصباح الادب.

کاتب: احمد بن محمدرضا طباطبائی اردستانی تاریخ کتابت:

محل نشر: [بی‌جا] ناشر: [بی‌نا] تاریخ نشر: ۱۳۰۳ ق

صفحه شمار: ۷۹ ص مصور☐ درسی☐ گراور یا افست☐

زبان: فارسی ابعاد: ۲۰ x ۱۴ نوع خط: نستعلیق

روش تهیه: وقفی☑ اهدایی☐ خریداری☐ ارسالی☐

توضیحات: آقامیرزا لطفعلی (مولف) تاریخ ثبت: ۱۳۰۴ ق

یادداشتها: ۱. برگ اول دستنویس مولف میباشد. ۲. دارای تذهیب در صفحه اول وجدول بندی زر. ۳.

موضوع(ها): ۱. ادبیات فارسی

شناسه(های) افزوده: الف. طباطبائی اردستانی، احمد بن محمدرضا، کاتب. ب. تفرشی امینی، لطفعلی، ۱۲۳۰ - ۱۳۱۰، واقف. ج. عنوان.

فهرستنگار: رسولزاده تاریخ فهرستنگاری: اردیبهشت ۸۹

اسم
مؤلف
خط
چاپ
سال
جز
شما
وا
طول

ادعیه ۱۵۰

الإيضاح

کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی
شماره اموالی ۴۶۱۴

٧

في حقيقة المذهب وبيان وظيفة الأولياء وتعيين مصونات العلوم

وتعداد أبواب المنهج وأقسام القضايا من المحجبات

ومخبيات فوق الوهم من الواعظ والمحتسب والخاطب و[illegible]

للملة الطاهرة ولأولياء الدولة القاهرة بترويج العبادات

وتكميل العهد وهي مقدمة فهم القرآن المجيد

والفرقان الحميد عن قائل

هو
[illegible]
۱۳۰۴

بسم الله الرحمن الرحیم

هو الواقف علی الضمائر والمطلع علی السرائر والصلوة والسلام علی اشرف الآیات واکمل المظاهر

محمد المبعوث علی الاوائل والاواخر وآله المعصومین عن الصغائر فضلاً عن الکبائر **وبعد**

وقف نمود بر شرعی احسن مجلد ملی نمود بکتابخانه مبارکه و بین الکتب متبرک حضرت ثامن الائمه

وکاشف الغمه عن الامه السید المعصوم والامام المظلوم بدر النجوم والعالم بالعلم المکتوم شمس الشموس

وانیس النفوس مشرف ارض طوس الرضی المرتضی المجتبی المقتدی الراضی بالقدر والقضاء

معطر المعرفه ومبسوط الرحمه ابی الحسن علی بن موسی الرضا صلوات الله وسلامه علیه وعلی آبائه الکرام

سنه الاف ... باهم مفضل شرف صدور العظم این مجلد رساله مرسومه بایضاح الادب را

که صنف اهل من رجب الجلاله ... العالی ... بضاعه مزجاه دارد

امید واثق واردی صادق بکرم عمیم و فیض جسیم خالق لایلی این احقر حلال و تشجیع عرب

مستغرق در غمرات معاصی و ذنوب کمترین مستمد از ارباب بینش ... اهل علم و دانش

این محمد کاظم تبریزی لطف غفر الله لی ولهما محمد ... صنیعه وتیب العربیه الدارسه جاری

کرده وکان ذلک فی شهر صفر المظفر سنه ۱۳۰۳

تقریضات رساله ادبیه از صفحه ۱ تا صفحه ۱۷

فهرست مطالب رساله از نمره ۱۸ تا نمره ۲۰

اصل رساله از نمره ۲۱ تا نمره ۶۲

ترجمه جریده عروة الوثقی متعلق بادب که اساس این رساله بر آنست از نمره ۷۰ تا ۷۶

خلاصه رساله ادبیه از نمره ۷۷ تا ۷۹

هو

تقریظات رساله در معنی ادب

بسم الله الرحمن الرحیم

بعد الحمد و الصلوة چون جمعی از مشاهیر و افاضل
و اعیان رساله آتیه را مطالعه نموده بطیب خاطر عاطر
متعلق بر آن تقریظاتی نگاشته بودند تجلیل بعضی از آنها
سزا و ذکر برخی خصوص مقدم بر اصل رساله بجاست
بهمان ترتیبی که در نسخه اصل ثبت شده از خط ایشان
نقل میشود بمنه تعالی

جناب مستطاب تاج المدققین و سراج المحققین قدوة الحکما

المؤسسین

المؤسسین و اسوة العلماء المدرسین آقا علی المدرس
دامت افاضاته

بسم الله الرحمن الرحیم جناب معارف مآب حقایق نصاب
حاوی فنون الفضائل جامع محامد الخصائل مجمع العوارف و
الفواضل اخو المآثر ابو المفاخر مفتاح المآرب مصباح المناقب
العالم العامل و الفاضل الباذل الالمعی الملی آقا میرزا لطفعلی
حمید زید فضله الجلی در این رساله شریفه فریده و مقاله لطیفه
که بتحقیقات شافیه و تدقیقات وافیه و تنسیقات کافیه
میزان ادب و معیار ارب و مغنی لبیب و مجدی ادیب و تحفه
منشی و نخبه نتایج افکار دانشی است بتاییدات ربانی
و توفیقات سبحانی بر قدرت و اقتدار برحسن نظم و نضد

وترتیب نتایج بر مقدمات ومبانی از میدان بیان بدایع
الفاظ وتبیان لطایف معانی بچوگان فضل ودانش وبصیرت
وبینش گوی فصاحت وبلاغت وسلاست ربوده اند
الحق لمعات مصابیح ذهن وقادش حدقهٔ ابصار اهل بینش را
از ملاحظهٔ الفاظ فصیحهٔ این رساله وثیقه بضیاء مبین
کمشکوة فیها مصباح نور وبصارت بخشوده ورشحات
ینابیع فکر دراکش حدیقهٔ عقول اصحاب درایت را از مطالعهٔ
معانی دقیقه بزلال مبین ومن الماء کل شیء حی صفت
نضارت افزوده است زاد الله فضلاً وعلماً حرره
العبد الحقیر الفقیر الی ربه العلی الکبیر علی المدرس
غفر ذنوبه وستر عیوبه

سرکار شریعتمدار عالم محقق فاضل مدقق قدوة العلما
الراسخین وزبدة الحکماء الالهیین جناب الحاج میرزا
محمد علی مجتهد قراجه داغی اطال الله بقاه وادام
ظله ومن کل مکروه وقاه

وهو

هو

لله در مفترع هذه الخریدة وملتقط هذه الفریدة
حیث اشتملت علی فوائد شریفة وعوائد لطیفة و
احتوت علی حقایق ضروب العربیة وانطوت علی التعریفات
التی هی مفتاح العلوم الادبیة وما سبقه احد فی هذا
المقام بهذه الطریقة ولا فتح احد قبله اکمام هذه الحدیقة

فما نری علی اریکة هذه المختصرة الوجیزة العزیزة من
التقسیمات الغریبة والتردیدات العجیبة فهو ابو عذرها
ومفتضّ حلوها ومرّها وقد نقح حدّ الادب هنا غایة
التنقیح واوضح مسالکه غایة التوضیح بحیث بلغ قصوی
درجات التنقیح والایضاح واغنی الطالب عن کل ما سواه
اغناء الصباح عن المصباح وکم فیها من الخفایا والمزایا
والخبایا فی الزوایا التی لم یأت بمثلها احد من اکابر الفضلاء
ولا جاز نظیرها واحد من اماثل العلماء کیف ومؤلفها
الفاضل ملجأ اعاظم الافاضل فی الفضائل والفواضل
وهی له طبیعیة لا وضعیة وحقیقیة لا اضافیة لقد ذلّت
له سبل المعانی وفاق الخلق طرّاً فی البیان وحلّ من الفضائل

المثالب
الفضل

فی ذراها فغنها صار کالسبع المثانی ومن انکر هذا المقال
من المدّعین فلیأت بآیة ان کان من الصادقین بلّغه الله
کل ما یتمناه وجعل عقباه خیراً من اولاه حرره العبد
الفانی محمد علی التبریزی القراجه داغی فی شهر صفر المظفر ١٣٠٣
فی دار الخلافة القاهره

وهو
بعضی از رقعه جناب جلالت مآب اجل آقای امین الدوله
دام اجلاله که متضمن مرقوم و بر رساله آن اشاره
فرموده اند
اینکه نسخه شریفه ایضاح التأدیب فی افضاح المتأدب را
زود تر خدمت حضرت دانش سلمه الله نفرستادم از
این بود که میخواستم بملاحظه اجمالی کفایت نکنم یکنوبت

٧
خواندم و دیدم که هنوز طبع و خاطر قانع نیست بار دیگر
مطالعه کردم بتحسین تلفیقات ایشان شأن من نیست که
از معانی و مصطلحات علوم و آداب بیخبرم و هیچ بمقام بلند
فضل و دانش دسترس نیافته ام مدح نطق و بیان و
فضل و کمال ایشان را الی الابد مسطورات خودشان خواهد
گفت یك نکته بنظرم رسید که اگر این رساله اندك بزبان
قوم و مصطلحات یوم نزدیك میشد بیشتر افاده مقصود
میکرد خواهند فرمود زبان علم این است و آنکه نمیفهمد
از بیان روشن و اصطلاحات تازه ای ما هم هیچ نخواهد
فهمید و گویا حق با جناب ایشان باشد قدغن فرمایند
نسخه را برسانند و از طرف این بنده صد هزار تحسین

وتمجید

٨
وتمجید بگویند خیلی سزاوار است که این رساله را با ترجمه
حال در جریده اطلاع درج کنند ثمرات و مآثر فضایل
آنجناب همه جا منتشر شود شاید کمتر زیر لگد مردم بی دانش
جاه طلب مدعی ادب بیفتیم

مقرب الخاقان مؤتمن السلطان نتیجة الوزراء العظام و
الامراء الفخام حاج میرزا علی اکبر خان خلف مرحوم مغفور
قایم مقام طاب ثراه نایب اول وزارت جلیله خارجه
زید اقباله

قل للامام الحبر فاضل عصره الاوحدی مصنف الایضاح
لله درك فی صنیعك انه … کالشمس اغنتنا عن المصباح
ان و ناسج هذا الوشی المنمنم و الدیباج المعلم من اعظمه

المکارم

کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی
شماره اموال

کتابخانه آستانه قدس

المكارم زمامها وامتطته المعانى سنامها وصيرته الفلسفة
صدرها وامامها وجعلته الفصاحة عصامها شمس
فضائل طلعت من الغرب فى آخر الزمان وشما علوم تدفق
علينا بفواضل الاحسان السابق فى حلبة البداهة والباهر
بالروية والبداهة عامر اندية العلوم والحكم طلاع ثنايا
المعالى والهمم شيخ المعارف وفتاها ومبدء الشرايف و
منتهاها منبع الآداب والمفاخر ومرجع الاوائل والاواخر
الفائز من قداح المجد بالمعلى والرقيب المتأله المتفقه الاديب
(آقا ميرزا لطفعلى) اساميا لمرده معرفة واتما لذة
ذكرناها لازالت الايام مشرقة بضياء بهجته والانام مستفيدا
من بقاء بهجته فكم كررت ناظرى فى فصوله عند وصوله

[stamp]

فمارأينا الا ما لا رأته عين ولا سمعته اذن فيه ما تشتهيه الانفس
وتلذ الاعين وحق له ان يكون كتابه العالى مقصورا على
حور مقصورات فى الخيام ويبتسم الفاظه عن اللؤلؤ الفرائد
والتوام فان الفضل عقد هو مقلده والادب عبد
هو سيده والعلم سوار هو يده ولعمرى قد حرك مجمر
الطبع حتى عبق عنبرا وندا وهز قضيب اليراع على خد الطروس
فانتثرت فاحا وردا ان خط فالروض بالازهار مبتسما
او قال فالدر منظوما ومنثورا وقد اتانا فى كثير من انواع
العلوم من درر كلامه وزهر اقلامه بما يزرى بالنجوم
الزهر ويعقد تاجا على مفرق الدهر كانما خلعت الايام
عليه بهائها ومنحته الشمس ضيائها وما هذه الوجيزة

العزيزة الادرّة من غرره وغرفة من طرره ومن رأى من السيف
اثره فقد راى اكثره ففى كلّ سطر منه روض من المنى وفى
كلّ شطر منه عقد من الدرّ فهنيئاً له منزلته الشماء
وذلك فضل الله يؤتيه من يشآء وليس سلوكى فى
مسلك ثنائه الّا خبباً و رملاً ولا بلوغى الى منتهى مدحه
الّا منية واملاً واىّ مقال ينبئ عن معناه وفصله و
اىّ ارقال ينتهى الى مداه وخصله وقد حارت حداق
البشر فى حدائق سحره وغارت حقا فى الدرّ على حقايق نظمه
ونثره فكانّى اذا مدحته قلت للذكاء ما انورك وللدّلما
ما اغزرك وللدرّ ما اصفاك وللبدر ما اجلاك و حسبك
هذه الموجزة المعجزة شاهداً عدلاً وقولاً فصلاً فانّها

سن عقد السحر وعقود النحر قد قلّد بها جيد الزمان درّاً
واجبنها على دوام الادب شكراً حرّره العبد الاحقر
الفانى على اكبر بن على بن ابو القاسم بن عيسى بن حسن
الحسينى الفراهانى فى شهر الله المكرّم ١٣٠١
مجد الفضلاء ذخر البلغاء عمدة الاماجد ابو المفاخر
والمناقب والمحامد مدّ ظلّه آقا ميرزا محمّد حسين كركانى
سلّمه الله تعالى

بسم الله وله الحمد لله درّ القائل صلوات الله وسلامه
عليه وما المرء الّا حيث يجعل نفسه فكن طالباً
فى الناس على المراتب وانّ مفترع هذه الخرائد و
ملتقط هذه الفوائد ومبتدع هذه المقاله ومبتكر

هذه الرسالة تاج الفضلاء وسراج العلماء مجمع الادا
ومرجع الكتّاب ميزان البراعة في دقائق الحكم وبرهان
البلاغة في العرب والعجم المولى الالمعي الموفق باللطف
الازلي الميرزا لطفعلي ايّده الله بفضله الجلي قد حاول
شرح الاداب وتاول فيه شرخ الشباب فبلغ اقصى
رتبها ونال من جنى رطبها ويشود حدة ذكائه وسمو
سرحة دهائه وذلك لما احتمل من باهظات التعب و
مضنيات النصب واخذ كل فن من مهرته وهز كل شجرة
لاجتناء ثمرته وكان في ريعان عمره لا يبتغي جاهلا ولا
يقتفي ناهلا فصار من رجال فارس الذين لو كان العلم
في مناط الثريا لتناولوه ولو جعل الادب عند سدرة

المنتهى لتناولوه وقد وضع في ابواب من العلوم رسائل
تشهد له بغزارة بحثه واثارة حجته ونهاية حذقه و
نظافة غلقه ولطافة عرقه ونفاسة علقه وسلاسة
ما بيّنه من الكلم وسلامة ما اتقنه من الحكم ورزانة
ما افاده من المسائل ومتانة ما اورده من الدلائل
اقام بها دعائم المعرفة واحيى بها دمائم الفلسفة مضافا
الى ما يزين الالفاظ من حلل وشاها براعته وما يجلب
الالحاظ من درج بها براعته فجعل الكرا دينس تجلو
باجنحة الطواويس وتزهو على عرف انقرا دينس فالخط
يسجد حوله روح الكرام بني الفرات يحكي بيانا رائقا
احلى من الماء الفرات فبيانه منجي السقام ونظمه محيي

الزفات لما تبحر فی الفضایل مزمعا جمع الشتات شرف
العدید مایهم فکانهم صدر الفنات وناهیك هذه
الوجیزة العزیزة شاهدا علی ما فی تلك العزیزة فان عرفه
من الماء تخبرك عن الدأماء ورشا من الانواء یحکی عن وکف
الغماء وحسبك من البدر اللامع شعاعه ومن البرق
الساطع التماعه والحمد لله علی الائه الجزیلة والصلوة
علی نبیه واله وعترته الطاهرة الجلیلة ما غرد الحمائم
فی خمیلة وعلق النائم علی جمیله کتبه الفقیر الفانی المفتاق
الی عفو ربه الصمدانی محمد المدعو
بالحسین الکرکانی
غفر الله له

هو الغفار المعین

کانما لو ان اللیل یرمی بمثله لقلت بدت عن حجرتیه
ذکا کیف لا وهو من مصنفات العلام الفهام والحبر
القمقام وسند الایام ومرجع ذوی الافهام وخلاصة
الشهور والاعوام الذی به الفضل یفتخر والعلم یباهی
والکمال یتجلی وهو مولانا وسیدنا حضرة آقا میرزا لطفعلی
دامت افاضاته السنیة ولا زالت افاداته السنیة که
امروز باتفاق ناقدان ممیز وصیرفیان مبرز در خطه فضایل
وعوالم علوم واقلیم امر قلم شخص اول میباشند واز
تعریض وتحلیل مثل این بنده که با کمال افتخار تمنی استفاده
از حضرتش مینماید اعلی وارفع واجل واز خوشبختی خود میشمارد

که بتوسط یکی از احباب بشرف استفاضه و انتفاع از آن مستعد گردید
بهرها اند و ختم هکذا و الا فلا لا در حقیقت هر یک از
مصنفات جناب مستطاب دانش مآب مدظله العالی درّهٔ عصر است
وغرّهٔ وقت و یادهٔ عهد و مروج مذهب و منتهی ادب همین خجسته
نامه ایضا چنانچه باختصاری که دارد از استواری و بلاغت عبارات
و اسلوب مستحکم و معانی عالیه قدر و قیمتش نزد احدی
از عارفان معانی و واقفان بر مبانی پوشیده نیست الحق
از هر حیثیت یادگار بزرگ این قرن همایون است خداوند
بر توفیقات آنجناب دانش مآب بیفزاید که همیشه بافاضات عالیه
مستفیض فرمایند کثر الله امثالنا و ادام افضاله کتبه العبد المحتاج الی
غفران ربه ع المستوفی التبریزی غفر الله تعالی له فی شهر شوال المکرم ۱۳۰۲

بسم الله و لذکر الله اکبر

مطالب رساله — صفحه

در مهجور شدن ادب ۲۱
عزت ادب حقیقی . . . . ″
بیان فواید رساله که یکی رفع اشتباه حاصل از ظاهر ترجمه بعضی از جریده (العروة الوثقی) است که در دو نامه اطلاع طبع شده است ۵
تقسیم علوم بحسب اقسام معلوم ۲۶
اشاره باقسام موجودات . . . . ″
تقسیم موجود ۲۸
ذکر جواهر و اعراض ۲۹
تقسیم علوم ۳۱

تعریف حکمت ۳۱

اقسام علوم منقول از کتاب اخوان الصفا از ریاضی ″

و فلسفی ۳۲

و الهی ۳۳

تقسیم علوم از صاحب رساله بشرعیات و حکمیات ۳۴

تقسیم شرعیات بمقدمات و فنون عربیه ... ۳۵

و غیر مقدمات از فروع و اصول ... ۳۶

قسمت حکمیات بچهار قسم اول منطقیات ″

فنون منطق که نه است .... ″

تقسیمی برای قیاسها ۳۷

قسم دوم از حکمیات علوم ریاضی است از اصول و فروع ۴۳

قسم

قسم سوم علوم طبیعی است از اصول و فروع ... ۴۴

قسم چهارم علوم الهی و بیان اقسام آن ... ۴۵

بیان معنی ادب در لغت و اصطلاحات ... ۴۷

معنی ادب در عرف ادباء ۴۸

نقل قول فضلاء مشتمل بر مادهٔ ادب ″

تعریف ادب و تأمل در آن ۵۰

حد ادب و فنون آن ۵۵

نژاد ادبیه و عربیه .... ″

فروع ادب ۵۸

ذکر بعضی از ادبا و برخی از کتب ادبیه برای اثبات مدعا ۶۴

دفع دخل مقدر و بیان فایدهٔ ادبیه و وجوب تحصیل آن ۶۷

هو اللطيف العلي

يكى از ياران بخواهشى هرچه بليغتر ملتمس است كه در تفسير اَدَب و ترجمت ادیب چیزی بقلم آورم تا فرا نموده آید که ادبیت را از پین علوم با چه تعلقست و ادیب را وظیفت چیست چه از اقتضای هر دور چیزی را آب اقبال بروی کار آید و روز بازار تداول در رسد و دیگر چیز را دولت قبول سپری شود و ستاره شهرت مقارن افول گردد همچنان از آن فنون که امروز دستخوش تصریف عهد است

دستخوش
عاجز و زبون و زیردست

و با بخیت تغیر عصر و توانگفت از هر گیتی چهره در پرده خفا دارد و رخساره در حجاب خمول متواری ساخته حقیقت ادبیت و تحقیق ادبیت چه هر عامی محمدت طلب را که دل بدین عنوان خوش افتد و خاطر سوی انتساب اَدَب و تحلی بدین لقب همی کشد اسامی کتبی چند بر وجه فهرس محفوظ دارد و پی سه چهار رکامش بیاد همی سپارد و زاژ و غلط هم بدان نسق و نمط که مروان پسر بو حفصه یاد کرده و سخت نیکو گفته است در این باب

زَوامِلُ للأَشعارِ لا عِلمَ عِندَهُم ... بِجَیّدِها اِلّا کَعِلمِ الأَباعِرِ
لَعَمرُكَ ما یَدري البَعیرُ اِذا غَدا ... بِاَوساقِهِ اَو راحَ ما فِي الغَرائِرِ

آنگاه از محفل علمای بلد که نقد و زیف این متاع بمحک محضر آنان حوالتست کناره جوید و میان اساس اهل دولت و خدمت

پای تخت

ولباس اصحاب علم وارباب ملت بصورتی اندرآید وملبوس
برخویشتن راست نماید چنانکه حضرت سبحانه فرماید مُذَبْذَبِینَ بَینَ ذلِکَ
لا اِلی هؤُلاءِ وَلا اِلی هؤُلاءِ ازآن پس خویش خوش با اهل
فضیلت همرکابی خواهد بلکه خود را نسبت بقوم رب نوع شناسد
وبسی حیلت سازد تا خویشتن برکشد وبتکلف وتصلف جاه خود
زیادت نماید دیو دراو رسد بادی در سر کند نخست جبهتی
(شیطان)
از سندان وام وروئی از خارا بعاریت خواسته
باپائی هرزه گرای ونائی بیهده درای منطقی بی ربط مذهبی
لا بشرط بهر دست جا گزیند وبر هر بالش متکی گردد از آزرم
یکسو در هر سخن مدخل جوید جواب هر مسئلت را بر عهدت خویش
متحتم دانسته پاسخ را بر تأمل مقدم دارد ومخلیا نزاماید

که چون وی سخن نشنید در پاشد وشکرشکند وموی بدونیم شکافد
ودست فرا افکان درخاک الد کوئی بلا ادری ولا اعلم زبانش
(ملکار)
می نکردد وازوی خرد ودانش بدیگر کسان بخشش رسیده است
دمادم کلامی دور از ملائمت تام بل مهجور از مناسبت مقام
بفراخ مزاحی بمیان اندازد وازآن دندان نماید ولطیفه
ونادره ونکته اش نام نهد وازحلقه مستمعانش آن توقع بود
که سخت بخنده درآیند واگرنه خام وبیحال وکودن وبطی انتقال
خواند وبخاطر گزندی گیرد تا ازکدام راه کیفر دهد
وبتوچشمی آبها فروریزد بیخبر از رنجی که هنر تو زانرا در طلب
دانش است وبی اطلاع برآن ریاضات که دانش
اندوزانرا از پی مزید منش وچون بادیده دیده درنگریم مقرر آید

که این طایفهٔ گندم‌نمای جوفروش مشتی مردمِ تنک‌پیشه‌مش نباشند
که بدین تصنّع و دستاویز نان اندوزند نه جان‌افروز باردِ لند
نه یار دل آتش‌خرمن مردمی‌اند نه دانش‌آموز معشر آدمی
اَیْنَ مَجْرَی السَّیْلِ مِنْ مَطْلَعِ السُّهَیْلِ چون حال براین روش بود
و سپهر چنین گردش کند نقّاد نیز خاموش گردد و باغضاء و اغماض
گذراند ناچار تمیز از میانه کرانه گزیند و حقیقت فراموش همی شود
یکی ادیب را واعظ داند و دیگری فقیه و اگر نه حکیمش خواند ازین روی
واجب نماید که نموذجی در توزیعِ علوم و ضروبِ دانش نشر یابد
تا حدِّ ادب از آن میان شناخته آید و رتبتِ ادیب پیدا شود
و اشتباهی که از مطالعت ترجمتِ لحتی از روزنامهٔ العروة الوثقی
منقول در نمره ۹۴ از جریده (اطلاع) در بادی نظر دست داده

تمیز

اگر نه
یعنی یا نه

نموذج
معرب نموده
یعنی نمونه

مرتفع گردد و نیز اولیای دولت و احبّای ملّت را عزّ نصرهم
و دام عصرهم در انفاق این کالا و تجدّدِ رسوم و تعدّد
مجالس تلقّی و توفّرِ فاتر و تکثّرِ طَلَبَت و ترفیه احوال
این جماعت رغبت هرچه بیشتر گردد و شوق هرساعت متأکّد
و افزونتر شود از درِ تشویق درآیند و در خور استطاعت بر راه
تربیت روند چون این جملت از آن عزیز مقرون بالحاح
گزارده آمد و این مقامه بتمامی با مزید التماس براند برحسبِ
اسعاف و انجاحِ حاجت پاسِ جانب آن گرامی را روی
بعرض آورده شد و چه چاره بود از باز نمودنِ حقیقت
امید که مردم بصیر دور از غرض را پسند افتد
بمنّه تعالی

اِسعاف
حاجت رواکردن

پاسِ جانب آن گرامی را
یعنی برای پاس جانب او

محجوب نماند که انقسام علوم بر قیاس معلومات نیک درست آید
و سخن بنده اگر خواهم در اینجا قسمتهای عالم وجود را از مبدعات
و مخترعات و مکونات یا دیگر اطوار مطلق تقسیم را مثل هاهوت
و لاهوت و جبروت و ملکوت و ناسوت و جز آن بتمامت
بشرح بازگویم و سلسلهٔ نزولی را از عقول طولی و نفس کل و طبع
و هیولی و صعودی را تا عقل بفعل و مستفاد و مراتب فناء
یکان یکان مفسر سازم و مفصل آرم ذیل سخن را بسطی و سعتی
بادید آید سخت شگرف آنچند که باشد ملول دیر کشد و انجام
مسئول دور شود چه بازنمایش این سخنها نیک دراز است
و بزرگ مجلدی باید گران سنگ تا آن حملت برتابد و خواست
اینست که از اسلوب اقتصاد بلکه شیوه اختصار فراتر نشوم

از این وجه بدین تلمیح و تلویح و جز قناعت میرود که چیز را بذات
و فر گوهر خویش یا هستی است یا نیستی یا هیچیک نخستین را واجب
و بایسته بود ثانی را ممتنع و بایته نیستی و آپسین را ممکن و شایسته بود
خوانند ممکن از دو گونه بیش نتواند بودن ازآنکه چون موجود شود
نیازمند بجائی نباشد که بر آن تکیه زند یا باشد اول را جوهر
و دیگر را عرض گویند جوهر از پنج بهره بیرون نباشد ازآنکه یا مجرد
و آزاد است یا نه اگر مجرد بود آویزش آن با بدن یا بطور
تدبیر و تصرف بود یا نی اولین را نفس و روان و دومین را
عقل و خرد شناسند و غیر مجرد را نیز دو ضربست که آن را
سه دیگر شناسند با ترکیب و آن جسم است و بی ترکیب که دو گونه است
حال و محلی که محتاج بدان حالست جسم را صورت و پیکر

و دوم را هیولی و مایه نامند عَرَض را نیز بخشها تا بنه مرتقی شود
(۱) کم چون اندازه و مقدار و وزن و پهنا و شمار (۲) کیف
همچون سپیدی و سیاهی و گرمی و نرمی و سبکی و سنگینی (۳)
اِضافت چونان پدری و فرزندی و برادری و زناشوئی
و اَنبازی (۴) متی بسانِ کار روز و شب و سال و ماه و هفته
و پار و پیرار و دی و امروز و فردا (۵) اَین مثل اینجا و آنجا
و میدان و ایوان و گلشن و گلخن و خانه و کاشانه (۶) وضع کوئی
ایستاده و نشسته و خفته و برنشسته (۷) ملکت که گویند مال زید
و از من و بهر تو و مرا و را (۸) فعل مثال درید و برید و شکست و بست
(۹) انفعال مانند شکسته شده و بریده شده و رسته شده
اینست اجناس کاینات یک مقوله جوهر بانه دیگر از آن عرض را

یکجا مقولات عشر خوانده موجوداتِ محدود عالم را ازین سخنها
و گوشهای دهگانه بیرون نیافته اند چون این کلمات بر سبیل مقدمیت
و پیشیر و تمهید یافت حدیثِ اقسامِ موجودات هم ایدون فرا برم
و با بهرِ مقصود که بیان قسمهای علم و فنون دانش باشد شوم
تا بر اثر آن ادب شرح کرده آید در این باب نیز فصلی موجز چنانکه
از بداهتِ خاطر اتفاق افتد و سخای طبع اقتضا نماید از تکلف
دور و بفهم نزدیک رقم یابد چونان مدخلی که در تقسیم علم سخن
بسیار است و آراء و نیز وجوه مختلف بهر یک اگر تعرض رود
و آنسانکه شاید خوض شود اگرچه خوانندگان را فائدت
حاصل آید سخن دراز گردد و خلافِ عهد اختصار و پیمانِ
اقتصار باشد وَالشَّرطُ أملَکُ

گوشش
مقوله
دهگانه صفت گوشهاست

والفاق

در پرده نیست که در حدِ حکمت که بفارسیش فرُدانش خوانند در عرف
اهل معرفت گفته اند دانستن چیزهاست هم بدان سان که باشد
و بکار داشتن است همچنانکه باید و شاید باندازه توانائی
و قدر استطاعت و از آن پس بعملی و علمی که بپارسی کُنِشی
و دانشی باشد دو گونه خواسته اند و هریک را به بخش کرده اند
عملی را بتهذیب اخلاق و تدبیر منزل و سیاست مُدن علمی
و نظری را بتعلیمی و طبیعی و آلهی و هریک ازین ششگانه را
بجزوی چند بخش کنند بعضی اصول و برخی فروع
اخوان الصفا علوم را بقسمتِ اوّلی سه جنس کرده اند ریاضی
و شرعی و فلسفی از ریاضی آن علوم خواسته که نهاده باشند
صلاح امور دنیوی و طلب معاش را منحصر در نه نوع

(۱) علم کتابت و قرائت (۲) علم لغت و نحو و اعراب (۳)
حساب و معاملات (۴) علم شعر و عروض (۵) زجر و فال
و سحر و عزمیت (۶) کیمیا و حیل (۷) علم نجوم و صنایع
(۸) طب و بیع و شری (۹) اخبار و تواریخ و شناخت
حق سبحانه و از شرعی آن علوم که نصیب آخرت باشد
نفس را در شش گونه (۱) علم قرآن (۲) تفسیر (۳)
علم روایت پیغمبران صلعم (۴) فقه از فرایض و سنت
و احکام (۵) علم وعظ و وعد و وعید و زهد و عفت
(۶) تعبیر فلسفی را چهار ضرب نموده اول علوم
ریاضی نیز بچهار بخش (۱) ارثماطیقی یعنی ماهیت
اعداد و معرفت خواص آن (۲) هندسه یعنی معرفت مقادیر

وخواصِ ابعاد (۳) نجوم ومعرفت بروج ومقادیر اجرام
وحرکات هریک (۴) موسیقی ومعرفت تألیف ونسبت
ثانی علوم منطقی در پنج نوع (۱) شناختِ صناعت
شعری (۲) شناخت صناعت خطاب (۳)
شناخت صناعت جدل ومناظره (۴) شناخت صناعت
برهان (۵) شناخت ..... ثالث علوم طبیعی بهفت نوع
(۱) مبادی یعنی هیولی وصورت وزمان ومکان وحرکت
(۲) هیئت وترکیب نهاد افلاک ودوران آن وسکون
زمین (۳) علم کون وفساد وعناصر (۴) حوادث هوا
(۵) معادن وهرچه بدان پیوندد (۶) نبات (۷)
حیوان رابع علوم الهی در پنج نوع (۱) معرفت واجب

وصفات او تعالی (۲) روحانیات از عقل تا مرکز خاک (۳)
نفس جمله حیوان (۴) سیاست پنجگانه که نبوی وملوکی وعامی
وخاصی وذاتی باشد (۵) علم معاد در کیفیت بعث
من بنده در یکی از رسائل علوم تحصیلی را که مبتدا ولست صنف
راست آورده‌ام شرعیات وحکمیات وتوان سمعیات
وطبعیات یا وضعیات وغیروضعیات واگر نه نقلیات
وعقلیات خواندن ودر پارسی از آن دو بنیوشی وهوشی
تعبیر نمودن اگرچند شرعیات نیز مندرج در حکمیاتست
جز اینکه مقصود از شرعیات آنست که اخذ آن از واضع
باید وبتغییر ملل ودول تبدل یابد واز حکمیات آن چیز
که مردم بتفکر خویش بدان راه تواند برد وتغیرپذیر نباشد

شرعیات در آیین اسلام یا مقدماتست چون علم درایت
ورجال وانساب وفنون علم حدیث وتفسیر از غرایب و قراءات
ووقوف واسباب نزول و ناسخ ومنسوخ وتأویل وجز آن
وهمچون عربیت وآن هر علمی است که بدان احتراز جسته آید
از خلل در کلام تازی خواه ملفوظ خواه مکتوب که بتقسیم زمخشری
دوازده فن است (۱) متن اللغه از اصناف وکلیات
ومفردات (۲) صرف (۳) اشتقاق (۴) نحو (۵) معانی
(۶) بیان (۷) عروض (۸) قافیت از حروف وحرکات
وعیوب والقاب (۹) خط (۱۰) قرض شعر که علم بکیفیت انشاء
ومحاسن ومعایب کلام منظوم ومواقع وشرایط آن باشد
(۱۱) انشاء نثر از رسائل وخطب وغیر (۱۲) محاضرات

که اشمل عربیاتست یا غیر مقدمات چون اصول فقه از ادلت
لفظی وعقلی وکلام که از عقلی ونقلی ترکیب دارد وعلوم تصوف
از طریقت وحقیقت ووصول وفنون هر یک وهمچون علم
بسیاست نفس ومنزل ومدینه که حکمت عملی خوانند ونوامیس
الهی از عبادات ومعاملات وحدود که فقه نامند وچون
تحدید وتقدیر وتفصیل عملیات نیز از ارباب ملل مستفاد ودر اسلام
اصول آن از شارع وائمت علیهم السلام متلقی باشد از اینرو از شرعیات بشمار آید
حکمیات را نیز چهار قسم بود اول منطقیات که حکمت قسطاسی ومعیاری
نیز گویند انطاکی در نزهة مبهجه گوید منطق را که معلم اول اختراع نمود
مسبارش موسوم فرمود یعنی میزان وچون بخواست سکندر را امتثال
فراهم آورد میراث ذی القرنینش نیز خوانند گویند ویرا بپاداشت تاریخ

این تألیف پانصد هزار دینار بخشود و بهر سالش نیز صد و بیست هزار
دینار ادرار وظیفت مقرر فرمود فنون آن نه است اوّل
ایساغوجی که فرفوریوس صوری برای مقدمت فهم کتب
استاد خود ارسطالیس نگاشته است مشتمل بر شرح
جنس و نوع و فصل و عرض عامّ و خاصّ که اصطلاح بر آن شده
تا شارع بر بصیرت بود از این رو بعقیدت من این باب
مدخل منطق است و از مسائل بیرون باشد و مقنّن حکمت
نظری و مهذّب و مبوّب حکمت میزانی حضرت ارسطاطالیس
نیز ابواب این علم هشت باب مرتب داشته است چهار
در صورت قیاس چهار دیگر در مادّت (۲) قاطیغوریاس
از مدوّنات ارسطالیس متضمّن تحدید اجناس عالیه و مقولات عشر

که جواهر و اعراض باشد از حیث ایصال متأخران این باب
محذوف داشتند که منطقی را نظر در آن بعرض بود
نه بذات (سوّم) باری‌میناس متکفّل بیان ترکیب
قضایای تصدیقی از مفردات و دانشیان متأخر کلام
در عکوس را بدان ملحق ساخته اند (چهارم) انولوطیقا
شارح ترکیب قیاس از قضایا (پنجم) افوذوطیقا
مبیّن شرایط قیاس و مقدماتیکه آقیست باعتبار آنها
برهان شود و انتاج یقین نماید معرّفات و حدود نیز
در این باب ذکر میشد و اکنون با کلیات پنجگانه یکجا
ذکر میشود در رسائل اخوان الصّفا هر یک ازین پنج باب
برساتی اندر مبسوط آمده است (ششم) طوبیقا که شرایط

دانشی یعنی عالم

قیاسات جمهور را می نماید (هفتم) بروطیقیا در خطابیات
(هشتم) سوفسطیقی در شناختن مغالطات (نهم) بوطیقی
اندر اقیسهٔ شعری متأخران را در شمارش فنون حکمت
میزانی و گزارش اندک اختلافست که برخی اشارت رفت
و چیزی چند باز نموده آمد و التفات بتمامت بیرون
از اسلوب این وجیزه باشد و تا ناظر را نصیبی حاصل شود
و نیز موجب ایضاح این اوراق بجا آورده باشم در اقسام
قیاسها روشنتر باید گفت که چون قیاس از مقدمات
یقینی ترکیب یابد آنرا برهانی و صاحب آنرا حکیم خوانند
و اگر در مقدمات آن مشهورات یا مسلمات را دخل باشد
آنرا جدلی و صاحبش را مجادل گویند که الزام خصم یا تخلص خود

گزارش: تعبیر و شرح

ایضاح

از آن صورت بندد و چون از مظنونات و مقبولات و نیز
مشهورات مرکب شود آنرا خطابی و صاحبش را خطیب و واعظ
نامند که جمهور را بنیکی اقبال فرماید و از بدی تنفیر نماید
بر وجه اقناع بسط قول در خطابت و بیانِ موضوع و اجزاء
و مبادی و اقسام و مختصات آنرا از کتابهای بزرگ باید
خواست محققِ مدقق عالم ربانی شیخ ابن میثم بحرانی نیز
در مقدمات شرح نهج البلاغه آورده است و در اینجا
اگر خواهم که بگویم نامه دراز و بدفتر دیگر معظم باز گردد
و این مایه ایماء حالیا بسنده باشد اما اقسام قیاس را
باید گفت که چون از مخیلات مؤلف باشد آن را شعری
و صاحبش را شاعر شناسند و خواست از آن بذرفت

بسنده: کافی

و انفعال نفس باشد از ترغیب و ترهیب و تعجیب قدما در حد شعر از
اینقدر بیش نیاورده اند و متاخران براین مبلغ وزن را
افزوده اند و جمهور خود از شعر جز کلام موزون مقفا
نشناسند آری زیادت وزن را در تاثیر آن دخل عظیم است
چنانکه تقطیع صوت بر نسب منتظم راست و تاثر نفس حیوان
از حفظ ضرب و نقرات و ایقاعات محسوس باشد
روشنتر اینکه نظم حرکات و سکنات و حفظ تناسب در
حروف وزن و در اصوات ایقاع ست که اصل نغم باشد
چنانکه در افعال با رعایت طبع الوان حرکات و توالی
اعطاف و سرعت انفتال و عرض خفت روح
و نیکوئی شمائل و دلال رقص بود که اثر هر سه در نفوس

پیداست دراین بابها نیز سخن را دنبال دراز ست برایکلمات
کوتاه کرفته شد و اکر مقدمات قیاس همانند قضایای واجبة
القبول و غلط انداز بود از روی تمویه آنرا سفسطه و صاحبش را
سفسطی لقب دهند و چون مقدمات آن برهان مشهورات باشد
قیاسرا مشاغبی دانند و صاحبش در مقالبت جدلی باشد
چونانک سوفسطائی اندر مقالبت حکیم اندر آید شغب و سفسطه
هردو در شمار تغلیط است و مغالطت را سیزده نوع بود
که آنها را موازین شیطان خوانند شگفت اینکه از عدد ابلیس
چون حذف صفر شود این شمار شوم راست آید این ابواب را
مباحث بسیارست و پرداختن تمامت به تطویل کشد
و این صفحات بیش برنتابد اندر تعداد منطق

۴۳ ازطبقت حکمیات نیز بحثی مشهوراست اینجا ازآن چیزی نیاوردم
که درانشدی بلکه آنرا بیرون ازعلم وآلت سنجیدن علوم هم
گرفته اند وحق اینکه علمی است آلی لیک نه بقیاس سرآمد
علوم واز آنچه مارا دراین مقدمت باید شناختن همین مقدار
کفایت باشد قسم دوم ازحکمیات ریاضیات است متعلق
باوضاع خطوط واشکال سطوح وزوایا وهیأت
وحرکات افلاک وبروج وستارکان وعدد ومقادیر
صاحب ابعاد وکمیت انواع هریک ونسب الحان وچگونگی
تألیف نغمات مختلف وترتیب آنها فنون اصلی آن هندسه
وهیات وعدد وموسیقی است که آنهارا تعالیم خوانند
وازفروع اینها مناظر ومرایاست ومساحت وکرات

ومخروطات واوزان وجرّ اثقال ومعاملات که تصریف ۴۴
حساب اندر معاملات مدن باشد وفرائض که صناعت حساب
درتصحیح سهام وخطوط درورثات بود وجبر ومقابلت وصور نجوم
ومسالک ممالک. وتقاویم وسطرلاب وزیجات که قوانین حساب
حرکات کواکب وتعدیل آنها باشد وعمل آلات غریب
چون ارغنون واجرای میاه قسم سوم طبیعیات است
درتفتیش ازحال هیولی ومادّه وصورت وزمان ومکان
وحرکت واشباه آن وازکوهر سپهر وستاره ومواجب
هریک وازجواهر امهات وکیفیت استحالت برخی ببرخی
وازتغیرات هوا چون روشنی وتاریکی وسرما وگرما وتصریف
ریاح وباران وبرف وبرق ورعد وهاله وقوس وشهب

وازسبب کون جواهر وفلزات وعقاقیر وهر بالنده از درخت
وسبزه وکل ومنافع ومواضع وطبایع کل ونازکی وسختی
وراستی وکژی وشکل اوراق واغصان وازهار واثمار
هریک وازجسم جنبنده وچرنده یا درنده واکرنه پرنده یا
شناکننده یا خزنده وجزاین منقسم بعنوان سماع طبیعی
که سمع کیانش نیز خوانند وسماع عالم وکون وفساد وآثار
علوی ومعادن ونبات وحیوان ونفس که بمنزلهٔ اصولند
وطب وفراست وخواص وسحر وطلسمات ونیرنجات
وحرف چون فلاحت وبیطره واحکام نجوم وکیمیا وجز اینها
که بمثابت فروعند قسم چهارم الهیاتست که دانش برتر
کنایت ازآنست درتقاسیم وجود واندر معرفت خدای عزوجل

اکر ترجمهٔ او باشد

اوّلیت

وصفات کمالی حضرتش از وحدانیت واولیت وعالمیت
ومعدنیت خیرات ودائمیت واشباه اینها ودر ملک
وفلک روحانی وحقایق نفوس وارواح وارتباط اقاصی
باادانی وهرچه بدینها ماند ودر نبوت وامامت ودر
رستخیز وچگونگی انگیزش ارواح از تاریک جای اجساد وثواب
محسن وکیفر زشتکار الهیات را نیز دو قسم بود علم کلی که
فلسفهٔ اولی خوانند ودرآن اقسام اولی موجودات وامور عام
ذکر شود ودیگر الهی اخص که فن مفارقات باشد آن را
اثولوجیا نامند یعنی معرفت ربوبی در تقسیم حکمیات اگرچند
ازکلام اخوان صفا ذکر این اقسام شد لیکن درگفتار شرط
تکرار واجب دیدم چون طرفی از توزیع علوم وتبیین

مدارج آن بسته آمد اکنون بایستم توضیح حقیقت ادب نمودن و این
کلمت را با رعایت جانب ایجاز مبین داشتن و در ضمن وظیفت
ادیب را نیز متعین ساختن تا معلوم شود ادیب کیست و شانِ وی
چیست که آنچه تا این جا براندم بمنزلتِ مقدمت بود و از آن پیش که
به سرِ کار شوم گویم قصد از این سخن نه موضوع ادبست آن سان
که اهل لغت آورند و بفرهنگ ترجمت نمایند و نیز نه وقوف
نزدِ رسوم شرایع باشد که آنرا ادب الشریعه دانند و نه
فنای از رؤیتِ خدمت با مبالغتِ در آن که ادب الخدمة
گویند و نیز مراد نه معرفت الله والنفس ست که ادب
الحق نامند و نه التزام بسطِ داد و رفع ستم و ترک میل که آنرا
ادب القاضی شناسند و نه علم بکیفیت مناظرت

و شرایط آنست که ادب البحث خوانند و نه میانه روی در شیم
و اخلاق که ادب النفس باشد و نه شناخت مساوی اعمال
و محاسن افعالِ نوعِ بشر بر حسبِ اتفاقِ گروهی که با آداب
و رسوم موسوم شود و نه مانند اینها که مقصود همان معنی متبادر
از متداولات بر السنتِ فضلا است هم اکنون از لفظِ دانشوران
که گفتار ایشان را وقعی است و گواهی رانک می‌سزد سطری
چند و شطری سودمند نگارش میابد تا مورد استعمال و
برخی فواید که هنوز باز حکم مقدمه دارد فرانموده آید
سپس آنچیز که اصطلاح اهل فضل بر آن شده است رقم گردد
تا حقیقت بر دلها گشاده شود ابوحسین احمد بن فارس
در آغاز کتاب فقه اللغه از آن پس که علم عرب را اصلی

وفرعی کرده است وفرع را معرفت اسما وصفات چون رجل
وفرس وطویل وقصیر گفته واصل را قول بر وضع لغت ونشئ آن
ورسوم عرب در مخاطبات وفنون آن گرفته است گوید

الفَرقُ بینَ معرفةِ الفروعِ ومعرفةِ الاصولِ انّ متوسّما بالادَبِ
لو سُئِلَ عَنِ الجزمِ والتنوینِ فی علاجِ النوقِ فتوقّفَ او عیَّ به
او لم یعرفه لم ینقصه ذلکَ عندَ اهلِ المعرفةِ نقصًا شانئًا
لِانّ کلامَ العربِ اکثرُ مِن ان یُحصی ولو قیلَ لهُ هل تتکلّم
العربُ فی النفی بما لا تتکلّم به فی الاِثباتِ ثمّ لم یعلمهُ لنقصهُ
ذلکَ عندَ اهلِ الادبِ

ابن نباته مصری در مقدمت سرح العیون شرح رسالت ابن
زیدون گوید

انّی اُمِرتُ بشرحِ رسالةِ الوزیرِ ابی الولیدِ بنِ زیدونَ الآتی ذکرها
وایضاحِ براهینها الغامضِ علی کثیرٍ مِن سراةِ الادبِ سرّها

اسمعیل نیشابوری درباره صحاح جوهری گوید

هذا کتابُ الصحاحِ سیّدُ ما صُنِّفَ قبلَ الصحاحِ فی الادبِ
تشملُ ابوابهُ ویجمعُ ما فُرِّقَ مِن غیرهِ مِنَ الکتبِ

در اوایل شرح دیوان امری القیس بن حجر وشرح لامیة العجم
از ابو عثمن عمرو بن بحر معروف بجاحظ حکایت آورده اند
که میگفت از اصمعی علم شعر طلب نمودم جز غریب آن نمیشناخت
از اخفش درخواستم مگر اعراب آن نمیدانست نزد ابو عبیده
حاجت بردم از آنچیز که با انساب وایام واخبار بستگی
داشت تجاوز نمیداد ظفر بر آنچه خواستمی نیافتم

الا از ادبای کتاب چون حسن بن وهب و محمد بن عبد الملک
صلاح صفدی هم در اوایل شرح لامیه از عبد الله بن قتیبه
نقلست که مَن اراد ان یکون ادیبا فلیتسع فی العلوم
و نیز تقریبی گوید و من وقف علی کتاب الحیوان للجاحظ و
الغالب من تصانیفه و رای تلک الاستطرادات التی یستطردها
و الانتقالات التی ینتقل الیها و الجمل التی یعترض بها
فی غضون کلامه و یدرجها فی اثناء عباراته بادنی
ملابسة و ایسر مشابهة علم ما یلزم الادیب و ما یتعین علیه
من مشارکة العارف الادیب هکذا هکذا و الا فلا لا
هم او از بعضی نقل داده است که الادیب من یکتب احسن ما سمع
و یحفظ احسن ما یکتب و یورد احسن ما یحفظ

بیضاوی در دیباجه انوار التنزیل گوید الصناعات العربیة
و الفنون الادبیة بانواعها از این سخنها بندی از مقصود
تادیب یافت و هنوز از عقدت ابهام چنانکه شاید
خلاص جسته نیامده است که این قوم از معنی ادب شمه پیش
یاد کرده اند ابو عبیده احمد هروی در غریبین پس از ترجمت
ادب که هی صنیع یصنعه الرجل یدعو الیه الناس
گوید و سمی الادب ادبا لانه یدعو الی المحامد از این
ادب همانا اخلاق و ادب عزیزیت خواسته این
سخن از او نقل یاد کردم تا مناسبت دو معنی وضعی و صناعی
بدست شود ابو عباس احمد شریشی در ذیل قول حریری
که در مقامه ۴۳ گفته است تعسا لمن جدب الادب و طوبی لمن جد

فیه ودأب از ابن عباس نقل آورده است که فرمود کفاک
مِن عِلمِ الدّین ان تعرفَ ما لا یسع جهلُه ومن علم الادبِ
انَ تروی الشّاهِدَ والمثَلَ

هم شریشی در ترجمت این فقره که حریری گفته است
قد جرَی بعضِ اندیۃ الادب کو یہ الادبُ معرفۃ الاخبار
والاشعار وفلانٌ ادیبٌ اذا کانَ متفنّناً مشارِکاً

عبد الرحمن محمد ابن خلدون حضرمی در کتاب عبر و دیوان
مبتدا و خبر اندر تقسیم علم گوید علوم لسانیرا اصنافست چون
علم لغت ونحو وعلم بیان وعلم ادب وارکان همین چهار
واز آن پس که تفصیل دهد متعلق بادب سخنها گوید فذلک
آن بود این علم را موضوعی که نظر در اثبات عوارض

یا نفی آن توان نمود نیست ومقصود از آن نزد اهل لسان
ثمرت آنست که اجادت در دو فن نظم ونثر باشد
بر اسالیب ومناحی عرب ودر حد ادب گفته اند حفظ اشعار
عرب واخبار ایشانست با اخذ طرفی از علوم لسان یا علوم
شرعی از حیث متون وبس که قرآن وحدیث باشد
وبا حظی از اصطلاحات علوم که اندر بدیع بکار آید آنجا که نوبت
مصطلحات شود در اشعار وترسلات تا اینجا سخن ابن خلدون
بود بترجمت وخلاصت هم او در باب علم بیان گفته است
هذا العِلمُ حادثٌ فی المِلّۃ بعد عِلمِ العربیّۃِ واللّغۃِ از عربیت
علم نحو خواسته وپیداست که این جملت از باب تغلیب است
واشارت بمزید اعتبار نه عربیت مقصور بنحو است

و نزد ادبیت محصور در محاضرات و تعریض و انشا ابو البقاء
در کلیات بیرون از ابهام گوید و تیر بر نشانه زند که ادب
در عرف افاضل دانشی است که بدان پرهیز از خلل در کلام
عرب شود از این تحدید موضوع و عوارض و مبادی
و مسائل مفهم کرده شود و گوید اصول آن لغتست و صرف
و اشتقاق و نحو و معانی و بیان و عروض و قافیت
و فروع آن خطست و قرض شعر و انشاء و محاضرات ا
از این کلمات نیک بر آید که ادبیت همان عربیت است
که ترجمت آن تقدیم یافت چنانکه زین افاضل عین اماثل
نحریر کبیر صدر الدین سید علیخان در حدائق ندیه
بیان فرموده و مولی حسن چلپی آنجا که تفتازانی شرح

دیباجت تلخیص نماید در حاشیه اشارت نموده است و در
عنوان مطالع نصریه و آن کتابیست نغز اندر اصول کتابت
فاضل عصر و ساکن مصر ابو الوفا شیخ نصر را نیز بر این معنی
تصریح وارد آنجا که درباره خط گوید وادرجوه فی عداد علوم
العربیّة الاثنی عشر المسمّاة ایضًا عِلم الأدب المعرّف بانّه
عِلم یحترز به عَن الخطأ لفظًا و خطًا فی کلام العرب
صاحب اوقیانوس اندر شرح این فقرت از دیباجت
قاموس که گفته است وجب علی دوام العِلم و طلاب الادب
از شرح مفتاح حاکی است که ادب عبارت باشد از علوم
دوازده گانه از آن پس فنون مزبور را شمار میدهد
چلپی در اوائل حواشی که بر شرح مطول تفتازانی تعلیق نموده

در ضمن نحمی گوید الزمخشری حصر علم الادب فی کتابه المسمی
بقسطاس العروض فی اثنی عشر قسما علی ما اشار الیه
السید فی مفتح شرحه للمفتاح ولم یعد البدیع قسما
برأسه بل جعله ذیلا لعلمی البلاغة وکذا السکاکی
ابن طیب مغربی محشی قاموس علوم ادب را بنظم یاد کرده گوید

خذ نظم آداب تضوع نشرها — فطوی شذا المنثور حین یضوع
لغة وصرف واشتقاق نحوها — علم المعانی بالبیان بدیع
وعروض قافیة وانشا نظمها — وکتابة التاریخ لیس یضیع

دیگری براین وجه منظوم خواسته و در قطعتی گرد کرده است

صرف بیان معانی النحو قافیة — شعر عروض اشتقاق الخط انشاء
محاضرات وثانی عشرها لغة — تلک العلوم لها الآداب اسماء

آملی او پاترا در نفایس الفنون پانزده شمار رسیده از علوم
دوازده گانه محاضرات را نیاورده و علم دواوین و امثال
واستیفاء و بدیع را افزوده است ندانم کجا دیده ام در کتابت
که فنون ادب و شئون کلام عرب تا به پنجاه وا میرسد
ولیک اصول همانهاست که سبق ذکر یافت و از جملت
فروع آنها علم محاورتست و مذاهب عرب و عقاید
و اسمار و ایام و انساب و قبایل و منازل و انوا
و تقطیع اشعار که از عروض جدا ساخته اند و مواجب
صناعة شعریه که از فروع تقریظ ست و معرفت
امثال سایر از اصلی و مولد و کیفیت قرائت از جواهر
و اعراض حروف عرب و اعراب و ابیات المعانی

واجو به سکته و بدیع که ملحق معانی و بیان بود و مردم متأخر
از ولوع به آراستن الفاظ و تلاحق الحاظ آنرا فرعی چند
نهاده بسر خود علمی ساخته‌اند و شناخت اشعار مدوّنه از مدیح
و تعزیت و هجاء و مراثی و معاتبات و اوصاف و غزل
و فخر و زهد و هزل و جز آن و از قصاید و مقطعات و رباعیات
و مسمطات که علم دواوین خوانند و نحت قلم از فتح
و شق و بری و قط و تواریخ و ملاحن و الغاز و سرقات
و مصطلحات علوم و نوادر و مُلح و مؤنثات و خصایص
و معربات که از غصون لغتست همچو اضداد و مشترکات
و مشجر و نحت و ابدال که تعلّق با فن لغت دارد و معمّی که
از بدیع بود و ما آیدون بسطی یافته فنی مفروز شده است

و معرفت القاب و کنی و اوهام و اغلاط و کلم حِکَم و ضرورات
شاعر چنانکه شرف الدین بوسعید شعبان قرشی شافعی در ارجوزت
خویش موسوم بلسان العرب فی علوم الادب آنرا فن هفتمین ساخته
بعنوان اللسان الشاکر فی ضرورة الشاعر تمامت ضرایر را در یکصد
بیت منظوم نموده دیگر از ادبیه استیفا است که مستعملات
آن بیش از لغت عرب مأخوذ است دیگر اسلامیات است
از معانی القرآن و اسباب النزول و مقاصد آیات
و علم النسخ و غریب التفسیر و علم النظم و وقوف و قراآت
مختلف و قلم صکوک و شروط که از شعب فن کتابت
و نوادر القرآن و غراب الحدیث و الفاظ اسلامی
و علم الرسم یعنی کتابت مصحف بخط متتبع چه قاضی ناصر بیضاوی

در اواخر آل عمران و چلپی در باب قصر از مطول و جلال سیوطی
در کتاب اِتقان فی علوم القرآن و ابو بقاء در کلیات و ابن خلدون
در فصلِ خط و نیز اندر فصلِ علومِ قرآن از تاریخ خود و دیگران
تصریح دارند که رسم قرآن جاری بر قیاس مقرر نیست
و در آن فضلا رسائل نگاشته و گرد بر گِرد آن گشته اند
چون شاطبی و ابو داود و ابن جزری و سیوطی را خود رسالتی است
موسوم بحث الاقران فی کتبِ القرآن و همچنین ابو عمرو دانی را
در آن کتابها است که مقنع از آن جمله است در آن سخن پیچیده
از گفتنی چیزی بجای نهشته است بر مجموع این فنون که
در فرهنگ سخن تازیست لفظ نحو نیز اطلاق شود آنگاه مراد
ادب خواهد بود میتی از متنبی در آن قصیدت

که مغیث بن علی عجلی را بدان ستوده آنجا که همی آید
فسرت نحوك لا الوی علی احد   احث راحلتی الفقر و الادبا
در جمع میانِ نحو و ادب صنعتی خواسته و مشهور است که پرداختن
بحسب کمال آدمی را از اندوختن مال باز میدارد از این رو
گفته اند
لا خیر فی ادبٍ الا مع النشبِ   حمدونی و بخلیل نسبت دهند
که گفته است
ما ازددت فی ادبی حرفاً اسرّ به   الا تزاید تحرفا تحته شوم
خواست از این کلمت که بدان ختمِ مقالت صورت بست
تنبهی بود ببرا تا حسود و عنود و ادبِ حقی و ادیب حقیقی را
نفس و سخن در گلو و دهن بسته و شکسته گردیده آید و اگر خواهم

ازاین معنی بشستن گیرم و دراین مقصد لختی قلم را برادب بجریانم
واز ناساعدی بخت اهل ادب بندی نقل وهم این اوراق
ازوضع خویش می بگردد که این فسانه راد بنال بادامان آن
گره بسته اند وحکایات فلکی خود درشمار هیچ شمارگیری نیاید
حالی این هیچجای مانده و ازهمین مایه فراخنائی پورزشش خواهم
که سخن اندک درازکشیده آمد فی الجمله اینجا حدیث شرح ادب
تاپایان آوردم وچیزی چند بدان پیوستم که ازسخن سخن شکافد
وخواننده چون برآنها واقف شود فایدت گیرد وازخردمندانم
چشم قبول است بطوله وحوله تعالی
ازاین ایضاح مردمیرا که روی سخن باایشانست حجاب
شبهت ازپیش برداشته شد وهرچه خوبتر برجهت خورشید

نگاشته آمد که اسم ادیب برمردم دوراز ادب اهل ادب دورست
وهمچنان برکسی که فقه آموزد یا حکمت اندوزد این لقب ناروا
باشد وباحد وضوح پیوست که ازادیب تاخطیب فرق
تاچنداست ونیزکتاب ادب راالزام نیست که اندر موعظت
واندرز واخلاق وسیاست مدنی یا درفنی ازفنون حکمت
نظری باشد ازمشاهیرادبا یکی عبدالملک اصمعی است
که هموار کفتی شهرتنا بالادب ونلتنا بالملح کس نشنود که کسیرا
تادیب فرمود یا هیچگاه محتسب واگرنه واعظ می بود
نامهائیکه ازاین لفظ ترکیب دارد چون سرالادب ودیوان
الادب وتحفة الادب وخزائنه الادب وخزائن الادب
کدام یک ازقبیل طهارت بوعلی مسکویه ودرتهذیب خلق

وسیاست بحث است مثل معجم الادباء مترجم کدام متخلق است
فتح بن خاقان در قسم رابع از قلائد العقیان کدام کس را که
ریاضت نفس میفرمود وتحسین خلق آورده وچگونه توان
مانند مقامات فاضل فاصل مبتدع مخترع مبتکر مفترع
بدیع الزمان یا از آن ادیب اریب مستغنی از تعریف وتلقیب
حریری را با آنمایه لغات وتراکیب وامثال وفقر وابیات
وصنایع واستعارات وکنایات ورموز اسرار کلام
عرب از کتب ادب نداشت وچون اوئی را از او با شمرد
علامه زمخشری با تبحر در عربیت مثل اشکالات او را میستاید همه
اقسم بالله وآیاته ومشعر الحج ومیقاته ان الحریری حری بان
تکتب بالتبر مقاماته اه علامه ابن ظفر رازی

که در ادب بجایگاهی بود منیع در تمجیدش می سراید
کتاب مقامات الحریری آیة وصاحبه ابدی به کل معجز اه
ابو الفتح ناصر مطرزی با آن مکانت متصدی شرح مقاماتش کرده
از علو مقاماتش به ثریا دسکند که انی لم ار فی الکتب العربیة
والادب ولا فی تصانیف العجم والعرب کتابا احسن
تالیفا واعجب تصنیفا واغرب ترصیفا واشمل للعجایب العربیة واجمع
لغرائب الادبیة واکثر تضمنا لامثال العرب ونکت الادب مثل المقامات اه
وهرگاه مثل کامل ومقتضب مبرد وامالی ثعلب وزجاجی
وابن انباری ونوادر قالی واقتضاب شرح ادب الکاتب
ومثل سائر وشرح مرزوقی مرحماسه طائیه را واغانی
ابو الفرج اصفهانی کش دیوان عرب وبحار لسان وادب

خوانده اند و محاضرات راغب و عقد فرید
ابن عبد ربه و بیان و تبیین و امصار از آن
جاحظ و امثال از کتب ادب و در شمار مؤلفات
ادبی نباشد پس کتاب ادب چه خواهد بود
اگر گفته شود این ادب فایدتی بیش ندارد
شنودنی نیست و ناقص مردی باشد که چنین ژاژ
خاید و این تُرّهت لاید چه اگر ادب نباشد
و جانب ادبیت را ضایع نمانند ادراک
لغت عرب و وقوف بر حقایق کلام نبوی
و دقایق اقوال ائمت دین صلوات الله
علیهم اجمعین و فهم قرآن که صلاح دین

بال
بگذار

و دنیا در آنست مهجور شود و باب استنباط احکام منسد گردد
و آن از همانکه مردم سخن سنج بلاغت شناس حقیقت یاب را
از مطالعت این کتاب مجید حاصل شود البته از چندین معجز دیگر
دست دهد چون حرکت شجر و تصدیق سوسمار و تسبیح حصا که آنها
درخور عام است و این معجز باهر قاهر از در خاص

یُرِیدُونَ لِیُطْفِؤُا نُورَ اللهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ کَرِهَ الْکَافِرُونَ

کتبته فی دار الخلافة الناصرة وانا الداعی لابود الدولة القاهرة المعفا
الی لطف ربه الولی ابن محمد الکاظم التبریزی
المشتهر بالسقراز

لطفعلی عفا
عنهما

شهر رمضان المبارک سنة ۱۳۰۱

الحمد لله والمنة رساله مبارکه ادبیه که از مرقومات جناب مستطاب
قبله انا فاضل دانش پناهی دامت افاضاته العلیه واز جناب
جلالتماب اجل اکرم آقای امین الدوله مد ظله ملقب است
با یضاح الادب این بنده درگاه اقل الحاج محمد رضا
المتخلص بصفا والملقب بسلطان الکتاب ابن مرحوم خاقانی محلاتی
غفر الله ذنوبه بکتابت آن مفتخر گردیده امید که مقبول
حضرت ارباب فضل و هنر گردد
مورخه شهر ربیع الاول ۱۳۰۳

[illegible]

بسمه تعالی

چون در روزنامهٔ اطلاع درباره ادب منطبع و
منتشر شد که ظاهراً موجب اشتباه ناس و سبب وهن
ادب گردید بدگمان کردند فی الواقع معنی ادب همان است
و بی معنی است خوف این بود که این علم شریف از مستورات
حقیقت از میان برود لهذا خدمت جناب مستطاب فضایل
و معارف مآب دانش پناهی لازال مشمولاً للفیض
الالهی در این باب عرض و التماس شد که بیانی نمایند و
شرحی برای این علم متروک و فن مهجور فرمایند تا انشاء
یافته رفع شبهه شود و بجوی ادب آب رفته برگردد رساله
مزبوره را فرزند کلک مبارک فرمودند و چون مبنای آن

بر ترجمهٔ عروة الوثقی است عبارات آن را از نمرهٔ ۹۴
روزنامهٔ اطلاع بعینها نقل مینماید که مطالعه کنندگان

بر بصیرت بوده باشند

مقاله مشتمل بر نصیحت ادبا از فاضل کامل ادیب بارع
مولوی عبد الغفور شهباز ساکن کلکته بروزنامهٔ عروة
الوثقی ارسال داشته چون پیروی آن نصایح ادبای
هر مملکت را فرض عین و عین فرض است ترجمهٔ آنرا در این
محل مسطور میداریم ❊ بزعم بعضی ادب مجموعهٔ از
قصص و حکایات است که برای انجمن آرائی آنرا فرا گرفته
باشند با نقلهای شیرین و داستانهای رنگین و اشعار
آبدار و لآلی شاهوار عبارات است که بحسن استعاره

و لطف تشبیه با رعایت محسنات لفظی و معنوی از
نوادر و جناسات و غیرها از لطایف بدیعیه آراسته
یا رسایل و منشآتی که متضمن مبالغه بر مدح یا قدح
باشد اما معنی ادب این نیست و مجموع آنچه ذکر کردیم
نادارای معنی از معانی ادب نباشد خواه آن کلام
منظوم باشد خواه منثور خواه از قصص و روایات
مطبوع طباع باشد یا مردود از ادبیات شمرده نمیشود
اما معنی ادب در هر طایفه و ملتی عبارتست از فنی
که بدان عادات آن طایفه و ملت مهذب گردد و احساس
ایشان لطیف شود بواسطهٔ آن ملتفت خیر خود گردند
و جلب آن خیر نمایند شر خود را بفهمند و از آن بر حذر

باشند پس در حقیقت ادبا مهذب اخلاق خلایق و اوان موکار
طوایفند بلکه ادب پیرو بالغ مردم است که بدان باوج کمال
و فوز و فلاح خود پرواز نمایند و در ساحت معالی بال
کشایند چه ادبا را بواسطه جودت ذهنی که هست
آنچه را عقول از ادراک آن دور است بدان نزدیک سازند
و آنچه را که فهم آن بر اذهان دشوار است آسان نمایند
معنی واحد را بعبارات مختلفه بیان کنند تا عامه از آن
بهرمند شوند و خاصه در آن مجال انکار نیابند بمذمت
ظالم پردازند و او را از سوء عاقبت ظلم آگاه سازند
از وظایف ادباست بدی بدکاران را وانمود کردن و
نتایج ذمیمه آن ایشانرا آگاه ساختن تا ترک آن گویند

و از پس آن پیوسته اما نه چنانکه بالصراحه بفلان گویند
تو ظالم و فاجری یا قاصر و مقصر بلکه بلطایف و امثال
مقصود را مفهوم دارند و منظور را معلوم نمایند و هر
وقت قومی را بعادت ذمیمه که ذوق سلیم از آن ابا دارد
معتاد بینند و اخلاق و اعمال در ملت مشاهده نمایند
که بر خلاف شرع انور و شریعت فضل و طریقت عقل است
همت بر تغییر آن کمارند و پاکیزه ساختن طباع را از رذایل
جزء نکات لطیفه مهمه خود شمارند در مسطورات و نوشتجات
خود بتمثیلات مرغوب و حکایات مطلوب بدی رذالت و
خوبی فضیلت و برتری افاضل و بدنامی اراذل را مجسم و
محسوس دارند گاه بواسطه اشعار آبدار و افکار ابکار

ومضامین بدیع با اثر و لطایف درر و غرر محرك همم و
مهیج امم کردند و آنهارا مایل بکسب کمال و دولت شرف
صحیح و حسن مآل نمایند نه آنکه شهوت و غرور آنهارا ابدا
و ابناء زاد و جار عجب و پندار کنند و ادبیات واقعی است
که در قدیم الایام هند را باعلی درجه کمال رسانید و
عرب را بمنتهی رتبه بزرگواری نایل کرده است و طوایف مختلفه
فرنك را دارای مقامی منیع و شانی رفیع نمود بناء علی
ذلك جای تاسف است که ادبا و شعرای اسلام منشآت و
اشعار خودرا مخصوص مدح و ذم اشخاص و حکایات مضحکه
و هزلیات و برخی از تواریخ گذشتگان نموده بدون اینکه
ملاحظه فایده نوشتجات خودرا نمایند و ملتفت باشند

که از این مسطورات در افکار و اطوار ملت چه اثر حاصل
خواهد شد امیدواریم که مشار الیهم مانند ادبای
متقدمین با معاصرین مسلکی اختیار کنند که ملل اسلامیه
از درایت و فطانت و هوش و ذکاوت و رشاقت بیان
و طلاقت لسان آنها بهرهمند شوند و بواسطه لآلی منظومه
و جواهر منثوره خیالات خامده و قلوب جامده را مهیج
و محرك شده باحیای مکارم اخلاق پردازند و ملت را
بشرف و جلالت سابقه طوایف و امم نایل سازند و این
روش مطبوع و طریقه پسندیده که در بلاد ما شروع
نموده استشیوع و استدامت و حسن اختتام آنرا از
خدا خواهانیم فی ۲۶ شعبان المعظم سنه ۱۳۰۱ انتهی

بسمه تعالی

خلاصهٔ رسالهٔ ادبیه موسومه بایضاح الادب

اینکه ادب لغةً اسم است از ادبه الی الطعام ای دعاه
الیه بعد نقل کردند با دب معروف یعنی امور مستحسنه
لانه یدعی الیها بعد در عرف خاص نقل شده است
بعلم مشهور که تعاریف مختلفه برای آن کرده اند که
در اصل رساله مزبور است حاصل آنکه الادب علم
باصول یحترز بها عن وجوه الخطأ فی اللفظ والخط والمعنی
آنچه تعلق بلفظ دارد یا متعلق است بکلام منظوم
یا بغیر منظوم آنچه تعلق بمنظوم دارد یا از حیث
وزن است مثل علم تقطیع و عروض یا از حیث حروف
آخر شعر است علم قافیه یا از حیث چگونگی مدح و

قدح است علم القرض و آنچه تعلق بنثر دارد یا از حیث
ترجمهٔ الفاظ است متن اللغة یا از حیث مبدأ آنها است
علم اشتقاق یا از کیفیت تحویل است علم صرف یا
از حیث حرکات و سکنات است علم نحو یا از حیث
مقابله و محاوره با دیگری است علم محاضره و هکذا
ملکه را که حاصل از مجموع فنونی است که متعلق
باصلاح کلام است چه از باب لفظ یا معنی یا خط
ادب خوانند خواه در لسان عرب باشد خواه غیر
عرب مگر اینکه ادب مصطلح
اختصاص بعربیت
دارد و گاهی

نحو و صرف تنها یا لغت و صرف و نحو را هم ادب مینامند

کتبه العبد الاقل

الجانی صید الکتاب احمد بن مرحوم میرزا

سید محمد رضا الطباطبائی الاردستانی فی تاریخ عشر شهر

ربیع الاول سنة ۱۳۰۳ اللهم اغفر لی و

لامی و ابی بحق محمد و علی

کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی
شماره [illegible]

٨ ٪ ن ٤٧ ش